

KÜBRA VƏLİYEVƏ*

“ŞƏRHUL-KAFİYƏ” ƏSƏRİNDƏ ADLIQ HALDA İŞLƏNƏN BİR NEÇƏ CÜMLƏ ÜZVÜ
(MƏRFUAT) BARƏDƏ RADİYYUDDİN ƏL-ASTARABADİNİN MÜLAHİZƏLƏRİ

Radiyuddin Məhəmməd bin əl-Həsən əl-Astarabadi (?-1287) ərəb dilçilik elmində Bağdad qrammatika məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. Nəhv və sərf elmlərini mükəmməl bilən əl-Astarabadi ərəb nəhvini dərinlən əhatə edən məşhur “Şərhu Radi aləl-Kafiyə fi ilmin-nəhv val- irab” (“Razinin “kafiyə”yə sintaktik baxımdan şərh”) adlı əsər yazmışdır. Radiyuddin əl-Astarabadinin “Şərhu-Kafiyə” əsəri İbn əl-Hacibin “əl-Kafiyə” əsərinə yazılan məşhur şərhərdən biridir. Bu əsər dərslik kimi uzun illər mədrəsələrdə istifadə olunmuşdur.

Əsərdə ərəb dilində irab, cümlə məfhumları, sintaktik kateqoriyaların semantik ifadə formaları: adlıq halda olan ad qruplu sözlər (mərfuat), təsirlik halda olan ad qruplu sözlər (mənsubat), yiyəlik halda olan ad qruplu sözlər (məcruat) və s. qrammatik qaydalar müfəssəl formada şərh olunmuşdur.

Məqalədə “Şərhu Radi aləl-Kafiyə fi ilmin-nəhv val- irab” əsərində İbn əl-Hacib və Radiyuddin əl-Astarabadinin adlıq halda olan ad qruplu sözlərə (mərfuat) daxil olan “Fail” (feili cümlənin mübtədası) və “Naibul-fail” –(məchul növlü feili xəbərin mübtədası) barədə fikirləri müqayisəli formada tədqiq olunmuşdur.

Ərəb dilçilik elminin incilərindən sayılan bu əsərin geniş tədqiqi ərəb dilinin öyrənilməsi üçün yeni tədqiqatçılara istiqamət verir.

Açar sözlər: Şərhu-kafiyə, ərəb dili, adlıq hal, “fail”, “naibul-fail”, Radiyuddin əl-Astarabadi, Naxçıvan.

Giriş

Radiyuddin əl-Astarabadinin “Şərhu Radi aləl-Kafiyə fi ilmin-nəhv val- irab” (“Razinin “kafiyə”yə sintaktik baxımdan şərh”) əsəri AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunda D-44/264 şifrəsi altında qorunub saxlanılan dəyərli əsərlərdən biridir. Ərəb dili qrammatikasının sintaksis bölməsini əhatə edən əsər hicri qəməri 1268 (1851)-ci ildə yazılmışdır. Nəsx xətti ilə işlənmiş kitab iki cilddən ibarətdir. Həcmi 209 vərəqdən (I cild 94, II cild isə 115 vərəq) ibarət olan əsər ərəb dilində yazılmışdır.

“Şərhu Radi aləl-Kafiyə fi ilmin-nəhv val- irab” əsərinin I hissəsində kəlmə və cümlələrin irab vəziyyətlərinə görə mərfuat (adlıq halda işlənən cümlə üzvləri), mənsubat (təsirlik halda işlənən cümlə üzvləri), məcruat (yiyəlik halda işlənən cümlə üzvləri) bölmələri yer almışdır.

Mərfuat bölməsində fail, tənazu, faili söylənilməyənin məfulu (naibul-fail), mübtəda, xəbər, innə və bacılarının xəbəri, cinsini inkar edən lə'nin xəbəri, leysəyə bənzəyən mə və lə'nin ismi və s. cümlə üzvləri haqqında danışılır.

Mənsubat bölməsində məfulun mutlaq, həzful-feil, məfulun bihi, tərxi, munədə, nida, həzf hərfi nida, ixtisas, iştiğal, təhzir, məfulun fih, məfulun məahu, hal, təmyiz, musənnə, xəbəru kənə və əxavətiyə, ismu innə və əxavətiyə, lə əlləti linəfyil-cins, xəbəru mə və lə müşəbbəhətəyini bi leysə haqqında bəhs olunur.

Məcruat bölməsində isə mudafu ileyhi, izafət, əsməul-sittə, təvabi, nəat, təkid və onun növləri, bədəl, atf, atful-bəyan adlı qrammatik mövzular verilmişdir.

Adlıq halda işlənən cümlə üzvləri (mərfuat).

“Sözlər sonlarının dəyişməsinə, fleksiya əlamətləri qəbul etməsinə görə 4 qrupa bölünür: 1) mərfuat (adlıq halda olanlar); 2) mənsubat (təsirlik halda olanlar, idarə edilənlər); 3) məcruat (yiyəlik halda olanlar); 4) məczum (qısa şəkildə olan - muzare)” [3, s.76].

Bəsrə qrammatika məktəbinin nəzəri-metodoloji əsaslarını şərh edən professor Vasim Məmmədəliyev mərfuatın da öz növbəsində 8 söz qrupuna bölündüyünü qeyd edir: “fail, naibul-fail, mübtəda, xəbər, “la linəfiyl-cins”in xəbəri, “leysə” mənasında işlədilən “la” və “ma”, “latə” və “in”in ismi və ismə oxşayan, isim mövqeyində işlədilən müzarenin xəbər şəkli daxildir” [3, s.76].

Məhəmməd Mühyiddin Əbdülhəmid mərfuatın sayının yeddi olduğunu göstərir: “ل ع ا ف ل ا” (feili cümlənin mübtədası), “ل ع ا ف م س ي م ل ي ذ ل ا ل و ع ف م ل ا” (məchul növ feili xəbərin mübtədası), “ا د ت ب ل ا” (ismi cümlənin mübtədası), “خ ب ر” (xəbər), “ا ن ك م س ا” (“kənə” və bənzərlərinin ismi), “ا ت ا و خ أ و ن ا ل ر ب خ” (“innə” və bənzərlərinin xəbəri), “ع و ف ر م ل ل ع ب ا ت ل ا” (adlıq halın əlavələri, adlıq hala tabe olan sözlər; sonuncu da öz növbəsində dörd qismə bölünür: “ت ع ن ل ا” (təyin; sifət), “ف ط ع ل ا” (birləşdirici qoşma), “د ي ك و ت ل ا” (təkid), “ل د ب ل ا” (əvəzedici əlavə)” [1, s. 231].

“Şərhu-kafiyə” əsərində adlıq halda işlənən cümlə üzvləri (mərfuat) və onların sintaktik təhlili ilə bağlı şərh.

Mərfuat bəhsi İbn əl-Hacib və Radiyyuddin əl-Astarabadinin əsərlərində geniş anlamda şərh olunmaqdadır. Radiyyuddin əl-Astarabadi “Şərhu-Kafiyə” əsərində nəhv mövzularını təhlil edərkən əvvəlcə İbn əl-Hacibin yazdığı qrammatik qaydaları xatırlatmış, sonra isə öz fikirlərini qeyd edərək mövzunu şərh etmişdir. Əsərdə yeni qrammatik mövzu izah edilməzdən əvvəl səhifənin əvvəlində onun adı verilmişdir.

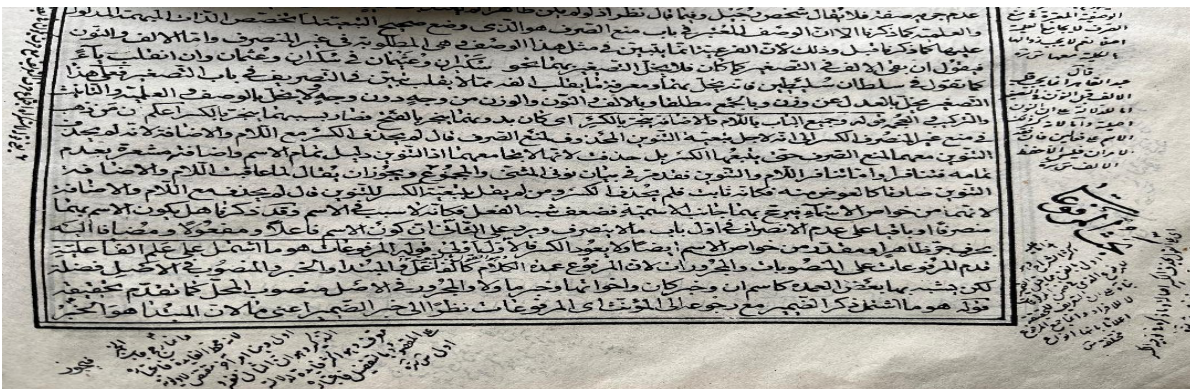
Radiyyuddin əl-Astarabadinin İbn əl-Hacibə yazdığı “Şərhu-Kafiyə” əsərinin mərfuat bəhsində nəhvə dair mövzuların bir neçəsinə müxtəsər formada nəzər salaq:

Mərfuat (adlıq halda olanlar) mövzusu (تاع و فرمل ا ث ح ب).

Mərfuatın ümumi mənası:

ع ا ف ل ا م ل ع ي ل ع ل م ت ش ا م و ه تاع و فرمل ا :هلوق.

İbn əl-Hacibin sözü: “Mərfuat faillik əlaməti daşıyan deməkdir” [2, s.18].

Şəkil 1. “Şərhu Radi alə əl-Kafiyə fi ilmin nəhv va irab” əsərində “Mərfuat” bəhsi.

Əl-Astarabadi [şəkil 1]: Çünki, mərfu fail, mübtəda və xəbərin əsasını təşkil edir. Yəni, faillik əlaməti damma (مضل ا), əlif (فل ا) və vavdır (واول ا). Bu əlamətlər olan bütün kəlmələr mərfuldur.

qəbul olunmuşdur. Çünki naibul-fail tək-cə tamamlıqla deyil, məsdər, zərf, ön qoşma vasitəsilə yiyəlik halda olan sözlə də ifadə oluna bilər [5, s. 667]”.

Naib failin şərti feil vəzninin (keçmiş zamanın məchul növü) وَعَفَّ وَ ya ya وَعَفَّيَ şəklinə dəyişilməsidir. Bu iki modelə bənzər digər bablar, keçmiş zamanda əvvəli dammalı və sonu kəsəli olur, məsələn, وَعَفَّ، وَعَفَّوْا، وَعَفَّوْا، وَعَفَّوْا، وَعَفَّوْا، وَعَفَّوْا və indiki zamanda isə əvvəli damma, sonu isə fəthəli olur, məsələn، وَعَفَّيْ، وَعَفَّيْ، وَعَفَّيْ.

Əl-Astarabadi İbn əl-Hacibin yuxarıdakı qaydada bildirdiyi fikirlərini bir mülahizə olaraq dəyərləndirir. Bir halda bir şeyin bir şeyə aid edilməsinin və bir halda başqa bir şeyin ona aid edilməsinin əhəmiyyətinin yoxluğunu bildirir. Məsələn، أَرْمَعُ دِيْزَ بَرَضِ يَنْبِجِ عَ – Zeydin Ömərə zərbəsi xoşuma gəldi cümləsində أَرْمَعُ يَنْبِجِ كَلْمَاسِيْ كَلْمَاسِيْ، بَرَضِ كَلْمَاسِيْ دِيْزَ كَلْمَاسِيْ aid edilib. Əgər bir ləfz bir şeyə aid edilirsə, o şeyi həmin ləfzə aid etmək caiz deyil. Bu bir şeyin iki şeyə münasibətdə mudaf (izafətin I tərəfi) və mudafun ileyh (izafətin II tərəfi) olunması kimidir. Məsələn، sənin “kölə” sözün kimi، دِيْزَ مَالِ غَسْرِفَ – Zeydin köləsinin atı və s.

Nəticə

Rəf (mərfu) dedikdə ismin adlıq halı, feilin (muzarenin) xəbər şəkli nəzərdə tutulur. Mərfuata səkkiz söz qrupu – fail, naibul-fail, mübtəda, xəbər, “lə linəfyil-cins”in xəbəri, “leysə” mənasında işlədilər “lə” və “ma”, “lat” və “in”in ismi və ismə oxşayan, isim mövqeyində işlədilər muzarenin xəbər şəkli daxildir. Məşhur qrammatik alim Radiyuddin əl-Astarabadi “Şərhu Radi aləl-Kafiyə fi ilmin-nəhv val-irab” (“Razinin “kafiyə”yə sintaktik baxımdan şərh”) adlı əsərində adı çəkilən bu nəhv mövzularını geniş və əhatəli formada izah etmişdir.

Əl-Astarabadi “Şərhu-kafiyə”nin mərfuat bəhsində də İbn əl-Haciblə yanaşı bir neçə qrammatikin də fikirlərini çox rahatlıqla tənqid edərək cavab vermişdir. O, şərh əsasında öz mülahizələrini qeyd edərək İbn əl-Hacibin söylədiyi qaydaların bəzilərini qəbul etmiş, bəzilərini isə rədd etmişdir.

Məşhur alim Radiyuddin əl-Astarabadinin “Şərhu Radi alə əl-Kafiyə fi ilmin nəhv va irab” adlı əsəri ərəb dilçiliyində həqiqi bir şöhrətə malikdir. “Şərhu-kafiyə” əsəri özündən sonra gələn dilçilər üçün, xüsusilə də onu şərh edən mütəxəssislər üçün ən mühüm elmi qaynaqlardan biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov. İ.Ə. Ərəb dilində sintaktik kateqoriyalar və bəlağət. Bakı: Bakı Çap Evi, 2011, 440 s.
2. Əl-Astarabadi R. Şərhu-Radi alə əl-Kafiyə fi ilmin nəhv va irab. II cildə, I cild. 1268 h.q. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu. Şifr: D-44/264, 94 s.
3. Məmmədəliyev. V.M. Ərəb dilçiliyi, ali məktəb dərslisi. Bakı: Maarif, 1985, 288 s.
4. Yazquliyev A. Esterabadi ve Şərhu-kafiyesi ışığında nəhv ilmindeki yeri. Bursa, 2005, 160 s.
5. مَلْعَلْ رَاد: تَوْرِيْب، 3 ط، بَوَقْعِي عِيْدِب لِيْمَ رَوْتَكْدَلَا دَادِعْ. بَارِعَالْ أَوْ فِرْصَالْ أَوْ حَنْلَا عَوْسُوم. ص. 722، 1994، نِيْ يَالْمَلْ.

*AMEA Naxçıvan Bölməsi

Əlyazmalar Fondu

E-mail: kubra.valiyeva@yahoo.com

Kubra Valiyeva

**RADIYUDDIN AL-ASTARABADI'S CONSIDERATIONS ON SEVERAL
CONSTITUENTS (MARFUAT) USED IN THE NOMINAL CASE IN “SHARHUL-
KAFIYA”**

Radiuddin Muhammad bin al-Hasan al-Astarabadi (?-1287) was one of the prominent representatives of the Baghdad grammar school in Arabic linguistics. Al-Astarabadi, who was well-versed in the sciences of Nahw and Sarf, wrote a famous work called “Sharhu Radi al-Kafiya fi ilmin-nahw wal-irab”(“Razi’s interpretation of “kafiya” from a syntactic point of view”), which deeply covered the Arabic Nahw. Radiyyuddin Al-Astarabadi’s “Sharhul-Kafiya” is one of the famous commentaries on Ibn al-Hajib’s “Al-Kafiya”. This work has been used in madrasas for many years as a textbook.

In the work, irab, sentence concepts, semantic expression forms of syntactic categories: noun groups in the nominative case (marfuat), noun groups in the accusative case (mansubat), noun groups in the possessive case (majruat) and other grammatical rules are explained in a detailed form. In the article “Sharhu Radi al-Kafiya fi ilmin-nahv wal-irab” Ibn al-Hajib and Radiyyuddin al-Astarabadi’s ideas about “Fail”(subject of the verbal sentence) and “Naibul-fail” (subject of verbal predicate with passive voice) included in noun group words (marfuat) in the nominative form were studied in a comparative form. The extensive study of this work, which is considered one of the pearls of Arabic linguistic science, gives direction to new researchers for the study of the Arabic language.

Keywords: *Sharhul-kafiya, Arabic language, nominative case, “fail”, “naibul-fail”, Radiyyuddin al-Astarabadi, Nakhchivan.*

Кубра Валиева

**СООБРАЖЕНИЯ РАДИЙУДДИНА АЛЬ-АСТАРАБАДИ О НЕСКОЛЬКИХ ЧЛЕНАХ
ПРЕДЛОЖЕНИЯ (МАРФУАТ), ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ИМЕНИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ В
«ШАРАХУЛЬ-КАФИИ»**

Радиуддин Мухаммадбин Аль-Хасаналь-Астарабadi (?-1287)-один из выдающихся представителей Багдадской грамматической школы в арабской лингвистике. Аль-Астарабadi, в совершенстве знавший науку Нахв и Сарф, написал знаменитый труд под названием «Шарху Ради аль-Кафийя фи ильмин-нахваль-ираб» («Комментарий Рази к Кафийе» с синтаксической точки зрения), в котором подробно рассматривается арабский нахв.«Шархуль-Кафия» Радиуддина аль-Астарабadi является одним из известных комментариев на «Аль-Кафию» Ибн аль-Хаджиба. Эта работа долгие годы использовалась в качестве учебника в медресе. В работе ираб, понятия предложения, формы семантического выражения синтаксических категорий: слова именной группы в именительном падеже (марфуат), слова именной группы в действительном падеже (мансубат), слова именной группы в притяжательном падеже (маджуат) и др. грамматические правила объяснены подробно. В статье «Шарху Ради аль-Кафия фи ильмин-нахваль-ираб» Ибн аль-Хаджиба и Радиуддина аль-Астарабadi «Фаил» (подлежащее сказуемого предложения) и «Найбул-фаил» (подлежащее глагольного сказуемого страдательного залога), включенные в именительный падеж группы слов (марфуат), изучены в сравнительной форме.

Обширное изучение этой работы, считающейся жемчужиной арабской лингвистической науки, дает направление новым исследователям в изучении арабского языка.

Ключевые слова: *Шархул-кафия, арабский язык, именительный падеж, «фаил», «найбул-фаил», Радиуддин аль-Астарабadi, Нахчыван.*

Filologiya elmləri doktoru Akif İmanlı tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 28.05.2024

Son daxilolma tarixi:19.06.2024